

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Franzstadti Demokritus

(Részletek)

*„Láttatnak a dolgok nagy részint
kicsinyeknek, de nagyobbakról
való elmélkedésre adhatnak okot.”*
Hermányi Dienes József

A köztisztelet lehangoló hiánya

Báró Johann Franz Kempen von Fichtenstamm altábornagy, 1848 ősztől a pozsonyi hadtest parancsnoka, 1849 nyaratól budai kerületi parancsnok, majd az osztrák birodalmi csendőrség szervezője és főfelügyelője – akiről azt olvasom, hogy 1855. december 21-én Pest városától díszpolgári oklevelet kapott – a pozsonyi és pesti vértanúk közül többnek személyesen írta alá a halálos ítéletét. (A Pozsonyban kivégezettek, illetve a máshol kivégzett pozsonyiak száma megegyezik azokéval, akiknek Ausföhrungja Aradon lett esedékes október 6-án.) Báró Mednyánszky László őrnagy és Gruber Fülöp százados ítéletének aláírását – ők voltak az okai annak, hogy Ordódy Kálmán őrnagy csak késve tudta átadni Lipótvárat Simunch altábornagynak, a többi tiszttel szemben még az utolsó haditanácson is a további védelemre szavaztak, amit Ordódy sietett is elmondani a hadbírószágon, bár nyilván maguk sem tagadták volna – „szomorú kötelesség”-nek nevezte följegyzéseiben. Az ítélet-végrehajtás időpontja 1849. június 5., még javában tart a háború. Rázgha Pálról, a pozsonyi németek evangélikus lelkészéről (exitált június 18-án) azt írja, hogy keményen tartotta magát, s kivégzése előtt szép beszédet mondott. Kempen precízen bejegyzte naplójába, hogy mely napon kiket végeztetett ki: az országgyűlés elnökét, jegyzőjét, papokat, népfelkelőket etc. Szeptember 28-án ez is ott szerepel a szövegben: „Teleki grófnő, báró Jeszenák testvére, eljött, hogy a szemtelen bűnöző érdekében kérelmet nyújtson be. Délután Liechtenstein herceg látogatott meg, aki kijelentette, hogy már nem tudja elviselni, hogy annyi kérvényt nyújtsanak be hozzá a letartóztatottak érdekében.”¹

¹ Kempen naplójegyzeteit Póka Endre fordításában idézem.

Október 9-én, amikor a két nevezetes kormánybiztos, Csány és Jeszenák halálos ítéletét aláírja (Jeszenák Nyitra megye főispánja, majd teljhatalmú kormánybiztos volt, a szlovenszkói magyar politikus, gróf Esterházy János nagyapja; Csány Lászlóval együtt másnap reggel 6 órakor hajtották végre rajtuk az ítéletet a Neugebäudeban), Budára kocsizik, hogy ne találják meg a kegyelemért esdek-lő családtagok. Így csak délután kerül a kezébe Mária Dorottya főhercegnőnek, (Habsburg) József nádor özvegyének levele a kéréssel, hogy Jeszenák kivégzését halasszák el. Néhány nappal korábban, október 5-én megérzi, hogy Batthyány öngyilkosságot fog elköveti. Ez, mint tudjuk, meg is történik, a miniszterelnök egy, a felesége által becsempészett törrel olyan mély sebet ejt a nyakán, amelytől – ha a beavatkozás késne – elvéreznék. Kempen megjegyzése: „Miután a vérzést elállították, s minden akadályt sikerült megszüntetni, este agyonlöttem. Nekem ezekből az akadályokból adódó tárgyalások rossz érzést okoztak, ezt, akár-hogy igyekeztem, nem tudtam lerázni [...]” Öt nappal később, október 11-én kerül be a tábornagy naplójába az a bejegyzés, amely a legprecízebb képet festi arról, milyen megalázó lehet, ha főnökei nem becsülik meg az embert:

„Ez is olyan nap, amit az ember legszívesebben meg se érne. Haynau tábor-szernagy éles szavakkal bírálja, hogy Batthyány Lajos nem az akasztófán végezte, hanem önhatalmúlag agyonlöttem; felszólít, hogy igazoljam magam, hogy ezt a császárnak előterjeszthesse. Keserű érzés töltött el. Én, aki mindenkinél szigorúbb voltam, el kell tűrjem a gyengeség vádját! Ki fog engem megvédeni, aki kíméletlen voltam? Senki sem és joggal! Ha távol tartottam volna magam az igazság pallosától, nem sebzett volna meg engem is. Bárcsak a családommal lehetnék, ott megvizsgáztalódnám! Átok tartott itt vissza; fordítsa el az ég ezt rólam!”

S mintha ez még nem volna elég: „Nem vagyok önző, de ha arra gondolok, hogy még anyagilag sem ismerik el szolgálati igyekezetemet és odaadásomat, nem tudom elfojtani a keserű érzést, ami elfog.” (1850. január 20-i bejegyzés.)

A lélek háborgása, ahogy bölcsebbé válik az ember, szépen lecsillapul. A csend-őrség főfelügyelője később (a március 30-i bejegyzés szerint) rájön – és bele-nyugszik –, hogy a kegyelem útjai emberi ésszel kiszámíthatatlanok:

„Isten nevében; csak a teremtőmhöz van bizalmam, ő egyedül büntet és jutalmaz érdem szerint.”

Érdemei pedig vitathatatlanok.

A szakirodalom szerint 20–25 000 eljárást foganatosítottak, amíg ő vezette a csendőrséget.

Hogyan szerette Goga Adyt

Filológiai kutatás nélkül is könnyen kiszámítható, hogy az Erdélyben 1929-ben tervezett Ady-szobor intézőbizottságának fölhívása nagyjából eredménytelen maradt. A Romániai magyar irodalmi lexikon szerint a Szobrot Adynak! című fölhívást egy aradi bizottság bocsátotta ki 1929-ben, s a szócikk talán sejtetni engedti – bár nem kizárt, hogy a két tényt önkényesen, bár feltételesen kapcsolom itt össze –, hogy az adományozásra fölszólító dokumentum és Szini Sebők Zoltán a csucsai sziklafalra szánt „monumentális” Ady-szoborterve között (amely 1935-ben szerényebb méretben a költő szülőházának falába épülve készült el) van valamiféle összefüggés. A kezemben lévő, a Brassói Lapokból másolt, 1929. január 27-i keltezésű, azaz a költő halálának tizedik évfordulójára datált felhívásból nem tudok aradi eredetre következtetni (attól persze lehetett ilyen előzmény); ha jól számolom, 59 vezető értelmiségi írta alá: székely parasztfiúkból lett írók, volt közigazgatási tisztviselők, zsidó polgárok, dzsentrik, arisztokraták, úgynevezett jobb- és baloldaliak. A helikoni írókból körülbelül kéttucatnyian. Az adományokat a Brassói Lapok kiadóhivatalába várták, legalábbis a felhívás e lapban közölt változata szerint. A Keleti Újságban is megjelent a szöveg, Kolozsvárt meg ennek a napilapnak a kiadóhivatala gyűjtötte (volna) a pénzt. Úgy látom, a másik fontos kolozsvári napilap, az Ellenzék nem közölte – oda viszont a kultúrrovat szerkesztője, Ady barátja, Kuncz Aladár írt szép megemlékezést a költőről.

A Brassói Lapok kétszer is nyilatkozatot kért a szobor kapcsán Octavian Gogától, ezek rövid három héten belül jelentek meg; a másodiknál az újságíró neve is föl van tüntetve: Farkas Aladár. A román költő és politikus Ady barátjának vallotta magát, s amikor ezt pertraktálta, nem tartotta fontosnak idézni azt, amit a magyar poéta írt róla: „Mindent megértek, s franciául magyaron beszélvén: meg is tudok bocsátani, ha valaki érdemes reá. De Goga barátom semmiképpen sem érdemes, s ezért nem lehetséges, hogy a kezét, tulajdon kezét valaha is megint megszorítsam.” A magyar szakirodalomban is sokat emlegetett ún. „barátság”, tudjuk, arra az időre datálható, amikor Goga sajtóvétségért rövid időt töltött a szegedi Csillagban. Ez 1912-ben történt (bár ő az interjúban 1910-re emlékezett). Ion Dodu Bălan monográfiája szerint egy évvel később, azaz 1913-ban (gyaníthatóan inkább 1914-ben), amikor hosszabb fogházbüntetést róttak ki rá, ezt nem állt módjában letölteni, mert abban az időben más elfoglaltsága volt; a dalmát tengerparton, majd Görögországban, végül Egyiptomban tartózkodott, aztán pedig kitört a világháború.

Az első, 1928. február 1-jén megjelent nyilatkozatban Goga azt állítja: ő mondta ki először, már 1920-ban, Nagyváradon, hogy Adynak szobrot kell állítani. (Ezt valószínűleg nem jól tudta; az egy évvel korábban Váradon megalakult, majd működési engedély híján megszűnt Ady Endre Társaság programjában is szerepelt

a szobor.) Arra ugyan nem emlékezett, hogy ki vett át tőle ezer lejt a szoboralap javára, de arra igen, hogy még azt is megszabta az illetőnek: az ő neve szerepeljen elsőként a gyűjtőíven, hogy ebből a tényből bátorságot meríthessenek azok, akik attól tartanak, a megváltozott helyzetben nem tanácsos ilyesmivel felhívni magukra a figyelmet. Elmondja itt s részben a 22-én közölt szövegben is, hogy mi mindent tett később a magyar költő emlékéért, népszerűsítéséért – ő érte el például, hogy a szülei aranylakodalmára szervezett ünnepségre odautazzon a kultuszállamtitkár, amikor meg ő volt a kultuszminiszter, megvédte a szülők birtokát a kisajátítástól. Azt is bejelenti, hogy amennyiben erre felkérést kap, a románok érdeklődését is „felrázza”. Hangsúlyozza, hogy a román közönség „művészeti kérdésekben nagyon fogékony”, nem nemzeti alapon bírálja el a szellemi teljesítményeket; példaként Bartók vendégszereplésének nagy sikerét hozza föl, s azt, hogy egy udvarhölgy estélyén, elit közönség előtt „egyik igen előkelő román hölgy”, aki különben egy kukkot sem tud magyarul, magyar népdalokat énekelt Bartók és Kodály zenegyűjteményéből.

Semmi okom kétségbe vonni, hogy Goga eddig a színigazat mondta el. Művész is volt, románul tudók szerint Az ember tragédiájának kongeniális fordítója, aki nyilván függetlenül tudta esztétikai ítéletalkotását a politikaitól – másrészt meg abban sem talállok kivetnivalót, ha politikai haszonszerzés végett találta használható ötletnek a magyarok rokonszenvének fölkeltését. Ami nem is került szinte semmibe.

Az Adyval, Móriczcal, Babitscsal a „budai kiskorcsmában” való első emlékezetes találkozást még számos közös alkalom követte Goga szerint. Ez már talán költői túlzás. Tamás vagyok benne, ha azonban kiderül, hogy mégis, nyilatkozatot fogok kiadni magam ellen.

Nekem az sem hihetetlen, hogy Goga azt mondta volna Adynak: „lehetünk politikailag távol is egymástól, de a milői Vénusz előtt mindnyájan leborulunk”. Ha történetesen tudta volna magáról, hogy miniszterelnökként ő lesz az, aki zsidótörvényeket fog bevezettetni Romániában, ezt a tematikát akkor sem ajánlhatta volna föl közös alapnak. Antiszemitizmusa és magyarfóbiája kikövetkeztethetően egy töről fakadt. Ha ezt hozta volna elő, Ady, gondolom, ráborította volna az asztalt. De hagyjuk most a realizálatlan történelmi alternatívát meg az uchróniát!

1919-ben, Párizsból indulva, Váradról Kolozsvárra menet állt meg autójával Goga a csucsai kastély alatt. Az év elején sokáig ott volt a front, az épület üres, a látogató mégis rendetlenséget talált benne. Meg akarta menteni Ady kéziratait és könyveit, de amit Csinszka nem vitt el, azt már elhordták a környékeliek.

Néhány hónap múlva Csinszka levélben megvételre kínálta Gogának a kastélyt; jobb, ha olyan ember költözik bele, aki tiszteli a magyar költő emlékét. Az ügyfél Nagyszebenben lakott, nem volt kedve elköltözni onnan. Végül mégis fölvelt háromszázezer lej kölcsönt, nyélbe ütötték az üzletet, s másfél év után áttelepedett az egy emelettel bővített csucsai kastélyba. Amikor – a nyilatkozat szerint – elő-

veszi itt Ady versesköteteit, úgy érzi, a magyar költő a kastélykertben sétál, s ő ilyenkor szinte várja, mikor lép be az ajtón. „Istenem, az élet olyan rövid, és én is csak ideiglenes lakója vagyok ennek a kastélynak.”

Amikor ő lett a tulajdonos, csendőrökkel próbálta kipofoztatni a csucsai lakosokból, amit az épületből elhordtak, de ezt a vállalkozását nem koronázta siker. A cselédlány fiát, akinek a helybeliek szerint Ady volt az apja, taníttatta, a nyilatkozatok idején a nagyszentmiklósi gimnáziumban – tehát románul.

A kastély átépítése idején a padláson ezer-ezerötszáz üres üveget találtak, s a kertben „a virágágyak szélei is borospalackokkal voltak teletűzdelve”. Ezeket Goga gondosan összegyűjtötte, mint pályatársára emlékeztető szimbólumokat.

Ebből is láthatjuk, hogy a román költő emlékei legalább nagy vonalakban hitelesek.

S az Ady-ügy, mint néhány évvel később szintén a Brassói Lapokból (is) kiderül, továbbra is fontos marad neki. 1931-ben Mikes Imre, a lap munkatársa bronz Ady-fejet lát Goga fogadószobájának könyvvállványán. A riportban, melyben szerepel a költő-politikus „diszkrét” megjegyzése arról, amit korábban inkább csak sejtett: nem hiszi, hogy Csucsai Péternek valóban Ady volna az apja, Goga nekiront Mikesnek, hogy az Ady-szoborból semmi sem lett! Aztán szépen elbeszélgetnek a tragikomikus romániai politikai helyzetről, amelyben a Iorga-kormány sorsa „egy ellenzéki frakció jóakarától függ” – attól, hogy a Duca vezette öliberálisok támogatják-e a törvényjavaslatokat.

Talán már az is a megkülönböztetett figyelem jele, hogy a nyilatkozó megint fogadott egy magyar újságíró. Pedig titkárja szerint a kedvenc mondása ez volt:

„Aki meglátogat, az megtisztel.

S aki távol marad, az örömet szerez...”

Dialektika

Mint a lézersugár, világítja át az ún. „zsidókérdés” egyik szemléleti módját Hege-dűs Géza *Az a májusi riadó* című, a Magyarországi Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójára írt és megjelent regénye, amit valószínűleg már soha senki nem fog kézbe venni. Pontosabban annak egyik rövid epizódja. Az 1919 tavaszán Miskolc – csehektől való – visszafoglalására Budapestről gyalogmenetben induló vöröskatonák között az egyik ebédosztásnál súlyos nézeteltérés támad. Egy frissen toborzott gyalogos keveselli a húst, amit a csajkájába mérnek. (Gondolom, a mennyiség akkor is szabályozva volt; a mi időnkben az egyik reverzista hadtápos őrmester szerint pörkölt és hasonlók esetében három darab vagy tíz dekagramm hús járt mindenkinek.) A katona panaszt akar tenni, s amikor a konyhai személy-

zet letorkolja, felháborodik, és ordítani kezd: „...minden szakács zsidó, aki a tisztességes keresztény kommunista jó magyar proletárok vérért szívja.” Vesztére a főszakács civilben a Barokaldi cirkusz díjbirkózója. „Zsidó az öreganyád, te nyavalyás ellenforradalmár!” felkiáltással azonnal leüti az óvást emelő katonát.

Az alakulat parancsnokának ítélete: a bántalmazott katona antiszemita, a szakács pedig öntudatos szocialista, aki a nemes eszméi keltette indulat parancsára cselekedett.

Egy másik vöröskatona – nyomdász, apja „tót”, anyja cigány, felesége izraelitából katolizált vallásos asszony, ő maga öntudatos proletár, aki betéve, de kivétel nélkül hibásan tudja a munkásmozgalom klasszikusaitól származó szállóigéket – mást gondol erről. Szerinte a botrányt kezdeményező katona egy szerencsétlen, éhes proletár, aki a vele szemben elkövetett igazságtalanság miatt olyan hülyeségeket kiabált, amik éppen az eszébe jutottak. Ezzel szemben a főszakács erőszakos kispolgár, aki megsértődött azon, hogy lezsidózták, és ezért ütött. Tehát voltaképpen ő az antiszemita.

Beláthatjuk mindazonáltal, hogy a munkásmozgalom klasszikusain kibiztosított logika nem lehet olyan szimplista, mint a miénk.

Egy másik önkéntes, az agitátorfunkcióra kiválasztott klasszikafileológus megkérdi a nyomdászt, hogy ő hogyan döntött volna, ha hatalmában áll.

A válasz: ugyanígy.

Hiszen az az elvtárs mégiscsak zsidózott, és Kongorác, a főszakács mégiscsak ezért ütötte le.

A történetben szereplők közül senki sem zsidó: sem az éhes proli, sem a tagbuzakadt főszakács, sem a valószínűleg háborús tartalékos tisztből kinevezett brigádaparancsnok, sem a marxista tézisek iránt érdeklődő görög–latin szakos tanár.

Diametralitás

Borisz Paszternak öregkori életrajzi feljegyzéseiben – *Emberek és helyzetek*² – emléket állít költő pályatársainak, a két legszeretettebbnek, a grúz szellemi elit felszámolására 1937-ben indított kampány során kivégzett Tician Tabidzének és az ugyanakkor öngyilkosságba kergetett Paolo Jasvilinak – hozzáértők, a grúzok nyelvét bírók szerint mindketten világirodalmi mértékkel mérhetők – és az általunk is ismert nagyoknak, akik önkezükkel... (A legészszzerűtlenebb

² *Люди и положения*. Magyarul kivonatos fordítása jelent meg, Szabó Mária fordításában, az idézetek ebből származnak. Paszternaknak volt egy fiatalkori emlékezése is: *Охранная грамота*, magyarul Menlevél címmel hivatkoznak rá, ebből tudomásom szerint egy rövid részlet jelent meg magyarul.

dolog vele történt: még az ötvenes éveket is megélte. Király László, a költő írta le 1973-ban, hogy másfél évvel korábban az akkori Leningrádban, a Nyevszkij proszpekten hallott egy dalt; refrénjében az állt, hogy nyugodtak [vagy büszkék] lehetünk, mert Paszternak ágyban halt meg.³⁾

Az a „lelki gyötrelem”, amely az öngyilkossághoz vezet, a költő szerint elviselhetlenebb, mint amit a fizikailag megkínzott ember érezhet kivégzése előtt. Ez utóbbi legalább a múltjából meríthet erőt, „jelen van» a végnél”, az öngyilkosnak már nincs emlékezete, sőt személyisége sincs.

Cvetajeva, amikor ki kellett lépnie saját univerzumából, és szembesült a káosszal, amit a világ önmagában is jelent, ez esetben szovjethatalommal súlyosbítva, „úgy dugta a fejét a hurokba, mintha csak a párna alá rejtené...”

Jeszenyin „lelke mélyén feltételezte, hogy ez még nem is a vég”.

Majakovszkij büszkeségből tette. Második halála akkor következett be, amikor „erőnek erejével akarták »meghonosítani«, mint a krumplit [II.] Katalin alatt”. (Amikor kvázi párthatározattá vált, hogy a szovjet korszak legnagyobb költője Majakovszkij volt, Paszternak levélben mondott köszönetet annak a személynek, aki ezt először kimondta; megszabadult a veszélytől, hogy ezt a terhet az ő vállára rakják. Ez a személy, akit az emlékezésben nem nevez meg, Jozsif Visszarionovics volt.)

Majakovszkij kendőzetlenül elhibázottnak tartotta Paszternak elbeszélő költeményeit, az *Ezerkilencszázötöt* és a *Schmidt hadnagyot*. Ő viszont pályatársa utolsó korszakának jelszólíróját „nem értette” – de korábban, első vitáik idején lenyűgözte Majakovszkij „vaskemény tartása”, „lelki nemesség”-e.

Nem tudom pontosan – bár ötleteim vannak –, hogy miért zúdult ösztűz Paszternakra az *Emberek és helyzetek* töredékes Majakovszkij-portréja miatt. Az egyik ok az az engem is meglepő finom megfigyelés lehet, hogy rá is, Jeszenyinre is, sőt Blokra is erősen hatott a liturgia nyelve; az „egyházi himnuszok és példabeszédek” határozták meg Majakovszkij prozodiáját.

Paszternak ebben az emlékezésben eloszlatja azt a tévhitet, hogy személyes kapcsolata Jeszenyinnel jobb lett volna. Igaz, tegeződtek – Majakovszkijjal magázták egymást –, de nagyon ritkán találkoztak, s talán kivétel nélkül minden alkalommal egymás nyakába borultak, majd „öltre mentek”.

Majakovszkij és Paszternak között ilyen „tettlegesség”-re nem került sor.

Az előbbi a lehetséges nézetkülönbségek tisztázását hűvös humorral zárta le: „Mit lehet tenni – mi valóban különbözünk. Maga a villámot az égen szereti, én meg a villanyvasalóban.”

³ E sorok írása közben Schiller Erzsébet segítségével sikerült rábukkannom erre a dalra: Alexandr Galics: *Памяти Пастернака*.

Čapek a szellemi határzáról és az autonómiáról

A két világháború közti cseh közéleti személyiségek, akik a cseh–magyar viszonyról nyilatkoztak, rendszerint olyan sztereotip képeket terjesztettek a magyarokról, amiket utóbb, a második világháború után mi magunk is hajlamosak voltunk szajkózni. Erre persze „rásegített” az uralkodó politikai doktrína is.

Talán elég erre vonatkozóan most az első Csehszlovák Köztársaság magyarok által is tisztelettel emlegetett első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk 1930. szeptember 12-én Losoncon Giller János tartománygyűlési képviselőt köszöntő, az öreg tudós „pártatlan igazságszeretetére” apelláló beszédére adott válaszára utalni. Ez a város haldoklik, kezdte Giller a beszédét, a gyárak leépülését egy megértő gazdaságpolitika megakadályozhatta volna. Éppen ezért hálásak a losonciak – vagy esetleg tágabban: a Csehszlovákiához csatolt nógrádi magyarok – Masaryknak, amiért eljött közéjük, nyilván azért, hogy demonstrálja: vállalja veszi gondjaikat. Az ősz humanista – a magyarok nemigen emlegették föl, hogy korábban, a háború alatt latba vetette befolyását az antant vezetőinél a különbke ellen; véleménye szerint az emberiség érdeke a háború folytatása volt a központi hatalmak két vállra fektetéséig – „Őszinteséget az őszinteségért” alapon kioktatta Gillert. A kormányban igenis megvolt a jóakarát. Másrészt, ha jól érti, a képviselő elégedetlen a kisebbségi jog Csehszlovákiában való gyakorlásával. Ezzel szemben a régi magyar rezsim volt az, amely nem adott jogot a szlovákoknak – mondta az öreg emberbarát (mintha a két helyzetnek köze lett volna egymáshoz).

A hivatalos képlet meglehetősen meseszerű volt. A csehek demokraták, szociálisan érzékenyek, megértőek, a magyarok reakciósook, jogfosztók, népelnyomók. A csehek és a Csehországba tagolt németek viszonya még rosszabb volt, mert a csehszlovák államideológia a több évszázados cseh–német ellentétek mítoszára épült. Amit a magyarok által legtekintélyesebbnek tartott cseh tudós, a példamutatóan következetes Emanuel Rádl – egyébként Masaryk híve és tisztelője – szedett ízekre *Der Kampf zwischen Tschechen und Deutschen (Válka Čechů s Němci)* című könyvében. (Azért a német címet idéztem elsőként, mert a magyarok, leszámítva talán a már a háború után szocializálódott nemzedék tagjait, általában ezt a változatot tudták elolvasni.)

A nagy író, Karel Čapek ebből a szempontból is a legfontosabb kivételek közé tartozott. Nem gondolta azt, hogy Magyarország Ázsiában van. A Szellemi Együttműködés Szervezete (Coopération Intellectuelle) 1936 júniusában Budapesten tartott értekezletéről szóló jegyzetéből kiderül, hogy szerette Budapestet, bár csak huszonnyolc évenként járt itt (tehát gondolom, életében kétszer). A város „sok mindenben” Prágára emlékeztette (a folyó, a vár, az életmód, a konyha); tetszett neki az esti korzó, amely, mint írja, Prágában a háború után megszűnt, helyesnek tartotta, hogy a kávéházak a földszinten vannak, nem az emeleten, mint

az ő városában, ez ugyanis élénkíti a társadalmi életet. Mindezt abból származtat-
ta, hogy „itt teljességgel megmaradt a régi idők társadalmi folytonossága”. Némi
anakronizmussal ugyan, de – írja – ahhoz is hozzá lehet szokni.

A találkozó üléseit részben a Magyar Tudományos Akadémián, részben a Par-
lamentben tartották.

Čapek e cikkében rendkívül tömören és találóan jellemzi a budapesti ta-
lálkozó résztvevőit, legalábbis külső, de a bensőre is utaló jegyeik alapján: Paul
Valéryt, Duhamelt, Madariagát, Thomas Mannt, Huizingát, Piaget-t és másokat,
sőt karikatúrákat is készített a szöveghez. A magyarok közül az egyik elnök, Jó-
zsef főherceg a maga tábornoki egyenruhájában történelmi filmre emlékeztette,
emlékezetébe vésődött Teleki Pál gróf „a maga sokráncú professzoros arcával”,
s főleg Bartók Béla, akinek lakásán fonográfhengerről román dojnákat és Hont
megyei népdalokat hallgatott.

A magyarokkal kapcsolatos legfontosabb megfigyelését (is) érdemes szó szerint
idézni (Mayer Judit fordításában):

„Még egy szót a magyarokról, akikkel talákoztam – s nem voltak kevesen; szin-
te valamennyiüknek ez volt az első kérdése: lehetséges-e valamiféle közeledés
Csehszlovákia és Magyarország között? Ha nem is lehetett ez irányban valami
konkrétabb elképелésekről beszélni, már ezt a részükről megnyilvánuló érdeklő-
dést jelentős és időszerű dolognak tartom. Az volt a benyomásom, hogy bizonyos
politikai szövetségek ellenére egyfajta magukra maradottságot éreznek Európá-
ban a maguk helyén – s ez az érzés bizonyára erősebb bennük, mint bennünk. A
propaganda, mely eddigelé úgyszólván a fő érintkezési eszközük a világgal, végül
is csak monológ; ők beszélnek, remélve, hogy mások több-kevesebb érdeklő-
déssel hallgatják. De a monológ nem elég a nemzeteknek; megértésre van szük-
ségük. Ez a felismerés volt a legmélyebb benyomás, amit magammal hoztam a
szomszéd országból.”

Čapek már több mint tíz évvel korábban egyértelmű gesztust tett a magyarok
felé. Vagy inkább azt mondhatnánk, nem titkolta el a magyarokra nézve kedve-
ző következményekkel járható véleményét a közönség előtt (kapcsolatban volt
a köztársaság elnökével, akár neki is elmondhatta ugyanezt). 1926 januárjában
(nyilván) Ternyei László (T. L. monogrammal jelölt) interjút készített vele a két
ország közötti egyoldalú szellemi határzáróról. Ha jól emlékszem, valamelyik iro-
dalomtörténész – talán Turczel Lajos – utalt már arra, hogy Čapek állást foglalt
a háború utáni magyarországi könyvek és sajtó Csehszlovákiából való kitiltása,
illetve be nem engedése ellen.

Az interjúnak ez a része így hangzik:

„– Nem tudtam arról, hogy Szlovenszkóból ki vannak tiltva a forradalom óta
Magyarországon megjelent könyvek és hírlapok. A kitiltást a bürokrácia és az
»Amtsschimmel« [kb. ugyanaz, a hivatali szűklátókörűség] ostobaságának tar-

tom. Meg tudom érteni, ha nem engedik be az irredenta röpiratokat, de – az Istenért – disztingváljanak.”

Ez a részlet nem a Prágai Magyar Hírlap számára az íróval készült interjú főszövegéből való, amely 1926. január 24-én jelent meg. E passzus állítólag nyomdatechnikai okokból a fent jelölt számból kimaradt, így egy héttel később külön közölték.

Azonban az alapszövegben is több rokonszenves érdekesség van, köztük magyar vonatkozásúak is. Čapek bevallja, hogy babonás. Az egyik kérdésre azt jegyzi meg, hogy a legkevésbé sikerült műveit szereti a legjobban (nyilván mert ezeket nem vagy csak ritkábban adják ki újra), a jó könyvei korrektúráit ugyanis hétszer-nyolcszor, minden új kiadás előtt el kell olvasnia, és ezt a munkát igen unja. Színművei bemutatóján úgy érzi magát, mint a szobában vizelő kölyökkutya, akinek orrát belenyomják a produktumba. A frankhamisítás ügye „Páratlanul érdekes olvasmány”, egyébként szemlélete a cseh átlagpolgárával egyezik: „Átlagember vagyok, a cseh polgárok tipikus hibáival és erényeivel. Gyűlölöm a sovinizmust, a militarizmust és az imperializmust.” A magyar nyelvbe „belekóstolt” – sajnos túl nehéz neki. Az új magyar irodalomból csak Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért fordításban megjelent munkáit ismeri. A szlovák írók feladata volna magyar művek csehre és szlovákra való fordítása, de nem sietik el. A csehszlovák–magyar közeledés időszerű volna – a szlovenszkói kérdés rendezése után. Ezt akadályozza egyelőre a szlovenszkói szeparatizmus.

A riporter visszakérdez: szeparatizmusra gondol? Talán az autonomista mozgalomra, nem?

Nem, világosan szeparatizmusra gondol, mondja az író; ha csak autonómiáról lenne szó, azt megadná Szlovenszónak. Csak az a baj, hogy a szeparatizmus és az autonomista mozgalom határa összemosódik. A következő kérdésre megerősíti, hogy a szlovák autonomistákra gondol (tehát nem a magyar irredentákra!).

„– Ön tehát mégsem autonomista?

– De igen, autonomista vagyok. A legideálisabb az lenne, ha Prágának, a villa-negyednek, amelyben lakom, a Vencel térnek, Önnek és nekem is autonómiánk lenne.”

Jó kérdés

1956. november 4-én, vasárnap délelőtt 10 óra 30 perckor az egyik szemtanú és célpont szerint negyven szovjet tank vette körül a 3932-es számú légvédelmi tü-zérosztály záhonyi laktanyáját. A magyar katonák – nemcsak Nagy Imre, hanem Kádár János és Münnich Ferenc rádióbeszédét is hallották már, s vették a Hon-

védelmi Minisztériumnak az ellenállást tiltó parancsát – arra készültek, hogy átadják fegyvereiket. Parancsnokuk másfél órával korábban autón elindult Csapra, hogy tárgyaljon erről az oroszokkal – a csapi orosz tisztek egy része előző este még a magyar laktanyában részegedett le, mert nagy volt a barátság –, de útközben egy járőr letartóztatta; bezárták egy marhavagonba. Tóth Simon főhadnagy parancsnokhelyettes lehívta katonáit az épületek közötti útra és a füves térségre; átkiabált a telefonközpontba, hogy tűzzenek ki a tetőre egy fehér lepedőt. Körülbelül ekkor szólaltak meg a harcokosiágyúk és a toronygéppuskák, és húsz perc múlva hallgattak el; ekkor kezdődött a géppisztolyos gyalogosok rohama az ellenállást persze nem tanúsító kaszárnya ellen. *Csak* öt halott volt és huszonkilenc súlyos sebesült. Az első Ungvárra indított deportált csoportba körülbelül hatvan embert soroltak be, köztük harminchatot e katonák közül.

Debrecent már 3-án reggel bekerítették, a Forradalmi Bizottmány, illetve a Helyőrségi Katonai Tanács döntött, hogy támadás esetén nem védik a várost: kézfegyverekkel nem is lehetne, tüzérségük szinte nincs is. Ifjúkoromban úgy tudtam, hogy 4-én hajnalban tankok húztak el a Kossuth laktanya előtt, s az őrszobára bevágtak egy köteg kézigránátot; aki ott volt a helyiségben, meghalt. Azóta pontosabb ismereteim vannak. A szovjet harckocsik, amint odaértek, ágyú- és gépfegyvertűzet okádtak az egész laktanyára – a sorkatonák többsége még aludt. Öt halott, több mint húsz sebesült. A Főpostát védő két rohamlöveget kapásból szétlőtték, itt *csak* egy civil halt meg, aki seprűre kötött fehér zászlóval ment a támadók felé, hogy figyelmeztesse őket: ne lőjenek, mert az udvaron van egy benzinkút, ha véletlenül eltalálják... Őt találta el egy géppisztolysorozat, nem véletlenül.

A kunmadarasi repülőtér érthetetlen módon még magyar kézen volt november 3-án (a többi már rég nem), Hagymási Jenő százados ezredparancsnoknak – utóbb négy évre ítélték, ebből két és felet töltött le, fizikai munkás, illetve üzemmérnök korában ismertem – az volt a terve, ha a határon túlról elindul a támadás, bombázni fogja a határátkelőhelyeket. Csakhogy a repülőteret már hajnalban körbevették a páncélosok, s beüzentek, hogy szétlövők a tiszt lakásokat. Hagymásiék letették a fegyvert (kézfegyverük a repülősöknek kevés volt; azért valamennyit, jobb időkben bízva, eldugtak belőle).

A karcagi tüzérek elfoglalták harcálláspontjukat; az ellenállásról apám – a városi forradalmi tanács titkára – beszélt le őket, miután telefonon értekezett a madarasiakkal, s Hagymási megértette vele, hogy az ellenállás céltalan. Jól tette; negyven-ötven évvel később egy dokumentumgyűjteményben nyomtatásban is megjelent az az orosz parancs, mely szerint Karcagot repülőgépről kell bombázni ellenállás esetén. Nyilván nem jó szívvvel hagytak maguk mögött egy érintetlen, felfegyverzett páncéltörő tüzérosztályt Szolnok, a szovjet hadműveleti parancsnokság mögött. (A tüzérek nem látták be azonnal, hogy nincs értelme? – kérdez-

tem évtizedekkel később apámat. Nem, nem látták be, mert már kiosztották, sőt meg is itták a harci rumot.)

Szolnokon végig a Forgósziel hadművelet vezetői voltak a város urai. Azért 4-én hajnali ötkor a Rékasi laktanya elfoglalásakor harckocsiágyúból lőtték a parancsnoki épületet, elesett egy honvéd, aki az őrtoronyban állt, egy másik a hálókörletében halt meg. A sebesültek száma négy.

Hogyan lesz ebből anekdota?

Úgy, hogy ideírom, amit Bágyoni Attila, az egykor népszerű orvos-író – szintén ismertem magam is – mesélt nem ugyan nekem, hanem Bágyoni Szabó István költő-prózaírónak, névrokonának.

Dr. Bágyoni ugyanekkor orvostiszt volt valamelyik vidéki laktanyában. A Kádár-beszéd és a Honvédelmi Minisztérium tiltó parancsa után az egész garnizon meglépett – rajta kívül. Egyedül ül a laktanyában, aztán látja, nyilván valamely emeleti ablakból, hogy egy szovjet tank közeledik az objektum felé. Esetleg több is jön utána. Az orvostiszt nézi, nézi a közeledő harckocsit.

A tank ezúttal nem lő köszönés nélkül.

A lövegtoronyban megjelenik egy harcos felsőteste.

A katona integet a kezével, karjával, aztán odakiabál a magyar tisztnek magyarul:

– Akarsz harcolni???

Bágyoni tagadólag visszaint.

A katona eltűnik a toronyból.

A tank megfordul, és elhernyótalpal⁴ visszafelé.

Internacionalista szesztestvériség

A Varsói Szerződésnek azokban az évtizedeiben, amelyekről személyes emlékeim vannak, a magyar főváros közterületein ritkán lehetett szovjet katonákat látni. Egy patrul ködlik föl emlékezetemben, talán tiszt járőr; ha nem tévedek, a Keleti pályaudvar környékén lesett áldozataira. Aztán egy valószínűleg átvezényelt vagy áthelyezett tiszt, civil bőröndöket húzva maga után; egy-egy sorkatona az utcán, de lehet, hogy utóbbi már csak a képzelet játéka-ként. A szovjetek – mi csak oroszoknak, illetve ruszkiknak hívtuk őket, hiszen a moszkvai központú birodalom (innen származik muszka szavunk) telepítet-

⁴ Ez a szó Zelei Miklós leleménye. Minthogy azt a könyvét (is) én szerkesztettem, amelyikben szerepel, s most, íme, a jogviszonyt is tisztáztam, nyilván nem fog neheztelni rám, amiért én is használtam.

te őket a nyakunkba – éjjel vonultak; annak, aki éjjél körül záró vendéglátó-üzemegységekből indult haza, egyszer-egyszer módja volt belebotlani forgalomszabályozókba, s láthatta járműveik pöfögő oszlopait, mint magam is, egy ízben a Gellérthegyen keresztülvezető panorámaút teljes hosszán, egy másik alkalommal az Üllői úton. Ez utóbbi helyszínen, közel a Kilián laktanyához – gondolom, az összes teherautó, harckocsi, páncélozott szállító harcjármű elvonult már előttük – megállított két foszabos. (Az általuk használt szakterminus ismeretlen előttem, ezért idézem a magyar katonai szlengből az ilyen feladatot ellátókra alkalmazott kifejezést.) Nem emlékszem, csak azért szólítottak-e meg éppen engem, mert más nem járt akkor az utcán, vagy az egyenruhám miatt. Sorkatonai szolgálatomat töltöttem akkor. Éjjél közeledett; az egyetlen ilyenkor logikus kérdést metakommunikáltak igen szemléletesen: hol lehet azonnal berúgni?

A debreceni egyetemisták egy része lélektani hadviselést folytatott az ideiglenesen nálunk és minket megszálló hadsereg elszigetelt tagjaival szemben: ha elment egy-egy harcos a kollégium ablaka alatt – talán valami katonai objektum lehetett arrafelé –, felfújt papírzacskókat pukkantottak el a feje fölött.

Én azonban a nagyvonalúság gyakorlását választottam stratégiaként. Ebben szerepe volt a „Ha megdobnak kővel, dobj vissza egy pálinkásüveget” keresztényi elv érvényességébe vetett rendíthetetlen hitemnek, továbbá a belátásnak, hogy ezek a fiúk nem önszántukból vannak itt, ráadásul rendkívül szigorúan tartják őket, és nap mint nap vakfegyelmet követelnek tőlük, aztán némi erkölcsi fölény érzésének, hogy lám, mi bezzeg nem vagyunk bosszúállók, végül annak a megfontolásnak: éppen alkalmas az idő arra, hogy magam is a pohár fenekére nézzek.

Nem tudom, más is appercipiálta-e: Budapest azon – gondolom, nem nagy számú – világvárosok közé tartozik, ahol a települést kettészelő főúttól néhány méterre letérve már rögtön az alvilág terepére juthatunk, ott kezdődik a markecerek, prostituáltak és stricik világa. Nem állítom, hogy mindenütt, a Nagykörút teljes hosszában így volna (illetve lett volna) ez. Más az Újlipótváros és a Terézváros, és más szűkebb pátériám, a Franzstadt is. Szomszédunkban, a Józsefvárosban azonban (hiába nevezték el jóval érdemesebb személyről, mint a többi említett kerületet) – tisztesség ne essék szólván – akkori és későbbi ismereteim szerint is ez volt a szociográfiailag leírható valóság. Ha az Üllői út–Ferenc körút történelmi szerepű keresztveződését a Blaha Lujza tér felé indulva elhagytuk, az első keresztutcán jobbra fordulva néhány lépéssel elértük a fent jelölt birodalmat.

A Práter utca elején volt egy éjjél után is nyitva tartó vendéglátó-üzemegység. Azt hiszem, nem volt azonos a költői képzeletű nép által Gyilkosnak becézett, ugyanabban az utcában lévő tereptárggyal, bár őszintén szólva ha az ember belepert ide, ezt a nevet sem találta rendszeridegennek. Ide vezényeltem alkalmi

ismerőseimet. Nem értettük jól egymás nyelvét, pontosabban ők egy szót sem tudtak magyarul. Én legalább az általános iskolában orosz tagozatos osztályba jártam, nem önkéntes alapon ugyan; mindenesetre az orosz szókincsem legalább kétszer akkora volt, mint a velem egy évjáratúak átlagának. A közös cél elérésére irányuló eltökéltség viszont ennél nagyobb akadályok legyűrésére is képessé teszi az embert.

A törzsvendégek először szokatlannak találták a jelenséget, hogy éjjel után két gyakorlóruhás szovjet katona vedelni kezd egy lebuiban a Nagykörúttól pár méternyire. Azért hamar belenyugodtak. Élcelődtek, gúnyolódtak – egy kurva leköpte az egyik katona zsebéből előhúzott papírrubelt, amitől a harcos kis híján sírva fakadt –, aztán valaki leintette őket: „Ha ezek nem mentettek volna meg minket, mindannyiunkat kinyírtak volna a németek.” Elgondolkodtam, miféle népi kommunista történelemszemlélet lehet ez – Hitler nem szerette és szolganépnek tartotta a magyarokat, ez tény, de módszeres kiirtásukat nem tervezte; szerinte élve nagyobb hasznot hajtottunk volna a Birodalomnak. Jóval később kapcsoltam: lehet, hogy a közbeszóló jobban ismerte a történelmet, mint ahogy azt előítéletesen gondoltam. Nagy valószínűséggel roma volt, s ebben nem volt egyedül a törzsközönség tagjai között.

Az előhalászott rubel persze minden szempontból hasznavethetetlennek bizonyult, másrészt meg semmi szükség nem volt rá. Engem a hadtápfőnök tartalékjából vonultattak be, és az állománytáblán a helyemnek megfelelő beosztásnál rendfokozat nélküli honvédi pozíció szerepelt. Előjáróim szívesebben vették volna, ha magasabb parancsnokságoknál, megyei hadkiegészítőknél egy szakaszvezető, tizedes vagy legalább őrzető képviseli az alosztályt vagy a törzset, de a szigorú rend ezt megghiúsította. Egyszóval honvéd létemre fizettem, mint a katonatiszt; nem teljesen önzetlenül. Nem lett volna kedvem ellenére való, ha vendégeim jó képet nyernek a magyarokról. Ez hiú ábrándnak bizonyult. Az egész szituációt természetesnek vették, az sem túlzás talán, ha azt mondom: elvárták, hogy megvendégeljem őket. Nem esküszöm meg rá, de nem is tarthatom kizártnak, hogy ilyen és hasonló élmények is hozzájárulhattak: sosem fordult meg a fejemben, hogy a tanári pályát kellene választanom – noha a szüleim eredetileg pedagógusok voltak.

Berúgásuknál csak a kijózanodásuk volt gyorsabb ütemű; pontosabban az utóbbi egyetlen pillanat alatt következett be. Mindennek rendelt ideje van, így az utolsó kocsma is bezárnak egyszer. Hazafelé tartottunk a körúton, én a közeli Angyal utcába, ők, azt hiszem, Tökölre. Egyszerre, villámcsapásszerűen fogták föl, hogy többórás késésben vannak, és katonai rendészetük föltehetően éppen rájuk vadászik valahol. Nem lehetetlen, hogy amikor a kaszányába értek, megverték őket.

Esküszöm, nem vártam el tőlük, hogy hálálkodjanak. Rezzentelen arccal néztem, milyen magától értetődő természetességgel nyelik a konyakomat.

Amikor azonban az utcasarkon észbe kaptak, s le akarták állítani a Nagykörúton robogó autókat, sőt, a sínre állva a villamost is – ami persze nem állt meg, így félre kellett ugraniuk –, hogy azonnal vigye el őket a szolgálati helyükre, kiestek a kegyeimből. Ők is köszönés nélkül hagytak ott, én sem integettem utánuk.

Ez 1983-ban történhetett. Hét évvel később kezdődött el a szovjet csapatok kivonulása Magyarországról. Amikor befejeződött, s már Silov altábornagy is átlépte visszafelé az országhatárt, nagy népi banzájt szerveztek országszerte. Akkor már régen más gondjaink voltak, éppen zajlott a demokratikus pártok közötti iszonyú szellemi beháború.

– Most biztosan örülnünk kéne. Nem érzek semmit – mondtam otthon, a televízió közvetítette ünnepséget nézve.

– Nekem meg már mindegy – válaszolta apám.

Kitartani!

1989. december 27-én talákoztam először Bárdi Nándorral, de már korábban is tudtam valamennyit arról, mit csinál. Kolozsvárra tartottunk egy autókönvoj közepén. A sortűzeket elvben már lefújták, de azért a politikai meteorológia előrejelzéséből úgy tudtam, hogy a Királyhágó környékén golyózáporosó várható. Végül nemcsak egész úton nem esett, hanem a városban sem, amíg ott voltam. Három nap múlva, amikor a hazafelé tartó vonathoz igyekeztem az éjszakai várososon át, volt ugyan egy rövid, ám végtelennek tetsző időszakasz, amikor arra kellett következtetnem, hogy néhány másodperc van hátra az életemből. Tévedtem; nem akarok hencegni: nagyon rossz érzés volt.

Egyszer-egyszer el szoktam mondani társaságban, kicsit eltúlozva az arányokat, hogy amióta szövetkeztem Nándorral a magyar kisebbségek megmentésére, az összlélekszámuk nagyjából egyharmadával csökkent.

Meghallotta ezt legutóbb Vizi Balázs jogász-politológus s nekünk kettőnknek kitűnő kollégánk a Kisebbségkutató Intézetben. Sötétes humorral jegyezte meg:

– Ha még húsz-harminc évig bírjátok ezt a tempót, akkor a kérdést sikerül véglegesen lezárni.